

В.В. Кропотов

САРМАТСЬКЕ ПОХОВАННЯ НА ПОСЕЛЕННІ ЛИСА ГОРА

Публікацію присвячено аналізу матеріалів нового пізньосарматського поховання другої половини II — першої половини III ст. н. е. з Нижнього Наддніпров'я.

Скіфське поселення IV ст. до н. е. Лиса Гора розташоване в однойменному урочищі на лівому березі Каховського водосховища за 1,5 км на північ від смт Василівка Запорізької обл.¹ Протягом його вивчення в 1984—1990 рр. Скіфською експедицією ІА АН УРСР разом із Запорізькою обласною станцією юних туристів крім численних житлових будов і господарчих ям вдалося дослідити кілька різночасових поховань, впущених до культурного шару поселення чи ним перекритих. Одному з них — сарматському — і присвячена ця публікація.

Сарматське поховання було знайдено на західній околиці поселення і на час розкопок на поверхні нічим не виділялося. Як поховальна споруда була використана звичайна підпрямокутна яма із заокругленими кутами завдовжки 1,85 м і завширшки 0,52 м, впущена до материка на глибину 0,4 м (0,95 м від рівня сучасної поверхні). Похований лежав на дні могили випростано, на спині, головою на північний схід. Скелет зберігся погано. Кисть правої руки лежала на тазових кістках, ліва — у зоні живота, ноги перехрещені в голітках (рис. 1). При похованому знаходився такий інвентар. Уздовж південно-східної стіни могили біля лівої ноги стояло дві посудини: гончарний кубок (рис. 1, 2) і ліпний горщик (рис. 1, 3). За головою, ближче до північного кута могили, знайдено бронзову фібулу (рис. 1, 1).

Гончарний світло-глиняний кубок трохи витягнутих пропорцій з ледве рифленим тулубом мав маленьку петлеподібну ручку, вузький кільцевий піддон та відігнутий зовні вінець (рис. 2, 1). Його висота 13 см, діаметр вінця 11,5 см, діаметр денця 4,5 см. Подібні посудини різних пропорцій, зазвичай укріті червоним лаком, широко відомі у Північному Причорномор'ї як в античних центрах, так і на могильниках варварського населення. Їх традиційно відносять до II—III ст. н. е.²

Ліпний горщик на пласкому денці з розтрубоподібним горлом і високими плечиками сформований із темної глиняної маси з великою кількістю домішок (рис. 2, 2). Його висота 12 см, діаметр вінця 9,5 см, діаметр денця 8 см. Такі посудини нерідко трапляються в сарматських пам'ятках³. Ідентичні горщики знайдено і в розташованих неподалік сарматських похованнях біля с. Скельки та м. Кам'янка-Дніпровська⁴.

Бронзова одночленна фібула (рис. 3) належить до типу складнопрофільованих із гачком для тятиви (серія I групи II за класифікацією А.К. Амброза⁵). Її кругла в розрізі, колінчасто вигнута дужка прикрашена двома профільованими намистинами. Суцільний приймач закінчується масивною кнопкою. Пружина багатовиткова зі вставленою в неї залізною віссю. Довжина фібули 5,8 см.

Беручи до уваги конструктивні деталі нашої застібки (пропорції корпусу, який відстоїть від задньої намистини, складну форму намистин та ін.), відповідно до традиційних датувань, її слід було б віднести до другої половини I ст.

н. е. (за класифікацією А.К. Амброза, варіант I-1 з додатковою орнаментацією) ⁶. Проте зразки, повністю ідентичні надрукованому, не є численними і походять в основному з випадкових знахідок, які точно не датуються ⁷. У типових же похованнях другої половини I ст. н. е. ми знаходимо складнопрофільовані фібули зовсім іншої форми: невеликі (завдовжки до 3 см), із гладенькими, близько посадженими намистинами ⁸. Наш екземпляр типологічно більш пізній і за формою та великим розміром подібний до профільованих застібок 2—3 варіантів I серії за класифікацією А.К. Амброза, які датуються II — першою половиною III ст. н. е. ⁹.

Цей комплекс за супровідним інвентарем та деталями поховального обряду входить до групи пізньосарматських поховань другої половини II — першої половини III ст. н. е. ¹⁰. У Нижньому Наддніпров'ї подібні пам'ятки нечисленні (рис. 4). Окреме поховання без жодних ознак курганного насипу, здійснене в простій прямокутній могилі, виявлено на території скіфського ґрунтового могильника IV ст. до н. е. біля с. Скельки Запорізької обл. При похованому знайдено два подібні нашому горщики, залізу складнопрофільовану фібулу та скляне намисто ¹¹. Розграбоване пізньосарматське поховання досліджено в кургані 3 біля с. Бузівка Дніпропетровської обл. У заповненні могили виявлені уламки трьох світлоглиняних вузькогорлих амфор «танаїського» типу, червонолаковий глечик, ліпний горщик, фрагменти скляної посудини, залізні деталі дерев'яної скриньки, срібний перстень та ін. ¹². Невеликі курганні могильники того часу розкопані біля м. Кам'янка-Дніпровська Запорізької обл. ¹³ та смт Брилівка Херсонської обл. ¹⁴.

Крім того, низка речей II—III ст. н. е., нібито знайдених у колишньому Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії (нині Верхньодніпровський р-н Дніпропетровської обл.), — кругла фібула з емаллю, дзеркала-підвіски з тампоподібним орнаментом на зворотному боці диска та

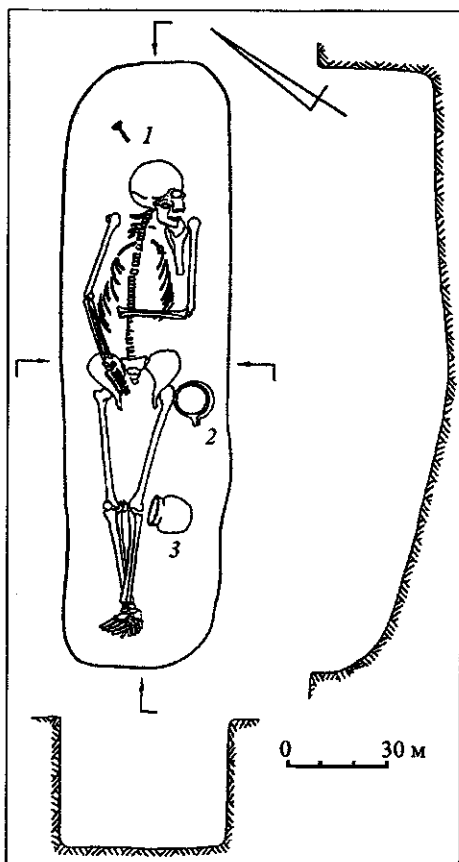

Рис. 1. План сарматського поховання з поселення Лиса Гора: 1 — бронзова фібула; 2 — гончарний кубок; 3 — ліпний горщик

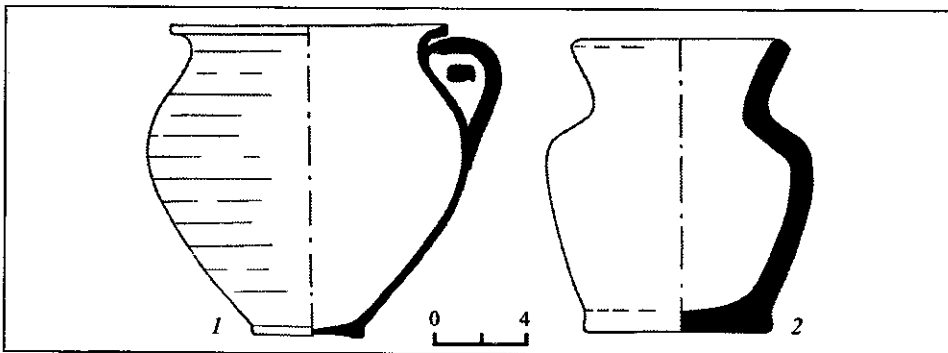

Рис. 2. Посуд з поховання: 1 — гончарний кубок, 2 — ліпний горщик

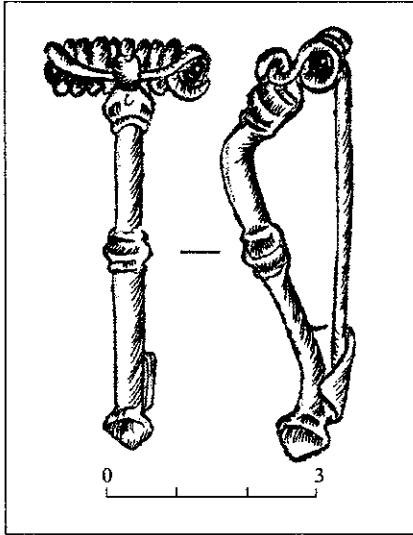

Рис. 3. Бронзова фібула з поховання

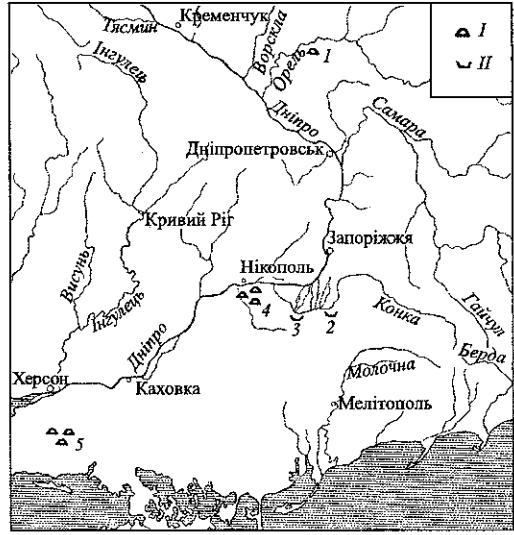

Рис. 4. Сарматські пам'ятки Нижнього Наддніпров'я другої половини II — першої половини III ст. н. е.: I — підкурганні поховання; II — безкурганні поховання; 1 — Бузівка; 2 — Лиса Гора; 3 — Скельки; 4 — Кам'янка-Дніпровська; 5 — Брилівка

інші — є в зібранні відомих колекціонерів Б.Н. і В.І. Ханенків¹⁵. Проте наявність серед «верхньодніпровських» знахідок і типово кримської орлиноголової пряжки VI ст. н. е.¹⁶ ставить під сумнів походження цих речей як з Верхньодніпровського повіту, так і з Наддніпров'я взагалі.

Переліченими об'єктами й обмежується список пізньосарматських пам'яток Нижнього Наддніпров'я другої половини II — першої половини III ст. н. е. Усі поховання дуже подібні. В усіх випадках як поховальну споруду використано підбійні або прості підпрямокутні могили, перекриті невеликими індивідуальними насипами заввишки не більше 0,5 м. Часто кургани настільки малі, що помітні на поверхні лише за світлими плямами могильних викидів. Можливо, низькі, повністю знівельовані на час розкопок насипи мали і поховання з Лисої Гори та біля с. Скельки. За розмірами (висота 1,3 м, діаметр 32 м) відрізнявся тільки курган біля с. Бузівка, що навіть після пограбування вирізнявся серед інших пізньосарматських поховань Наддніпрянщини багатством поховального інвентарю (амфори, червонолаковий і скляний посуд, дерев'яна скринька, срібний перстень та ін.). Матеріал же інших поховань маловиразний. Крім дрібних прикрас похованих супроводжували одна-дві прості глиняні посудини, лише в окремих випадках їх кількість досягала трьох-чотирьох. У трьох могилах знайдені однотипні складнопрофільовані фібули (курган 4 Кам'янки-Дніпровської і поховання з Лисої Гори та біля с. Скельки). Із предметів озброєння в могилі тільки один раз трапився уламок кинджала чи короткого меча (Брилівка, курган 118).

Характерна для всіх поховань орієнтація у північному секторі традиційно вважається розпізнавальною відзнакою пізньосарматської культури. Проте для сарматських пам'яток Причорномор'я така орієнтація була типовою вже на ранній стадії (II—I ст. до н. е.), а тому не є культурутворювальним фактором. Вельми поширений серед пізніх сарматів Волго-Донських степів обряд штучної деформації голови у Наддніпров'ї зафіксований лише в одному випадку (поховання біля с. Скельки).

Нечисленність у Нижньому Наддніпров'ї сарматських пам'яток другої половини II — першої половини III ст. н. е. не витримує жодного порівняння з попередніми періодами, коли цей регіон був одним з найбільш густозаселених кочовиками¹⁷. Починаючи вже з середини II ст. н. е. основним районом розселення сарматів у причорноморських степах стає Дністро-Прутське міжріччя, де їхні

поховання налічуються сотнями. Наддніпрянина ж переходить у положення периферії сарматського світу. Сарматська присутність тут зберігається і після вторгнення готів у середині III ст. н. е. Проте пам'ятки кочовиків другої половини III—IV ст. н. е. (Балки, Богодар, Соколове, Дмухайлівка та ін.) також нечисленні й концентруються на Лівобережжі, поза ареалом черняхівської культури¹⁸. Кінець же понад 500-річній сарматській гегемонії поклав прихід гуннів, які стали новими господарями степу.

Автор висловлює щире подяку Н.О. Гаврилюк за дозвіл опублікувати цей матеріал.

¹ Гаврилюк Н.А., Былкова В.П., Кравченко С.Н. Скифские поселения IV в. до н. э. в степном Поднепровье. — К., 1992. — С. 2—55; Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI—III вв. до н. э. — К., 1999. — С. 61—67.

² Див., напр.: Кадеев В.И. Очерки истории экономики Херсонеса в I—IV веках н. э. — Харьков, 1970. — С. 97. — Рис. 12, 3—6; Зубарь В.М. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — К., 1982. — С. 75—79. — Рис. 48—51.

³ Скрипкин А.С. Нижнее Поволжье в первые века н. э. — Саратов, 1984. — Рис. 8, 3; Дзиговський О.М. Сарматы на заході степового Причорномор'я наприкінці I ст. до н. е. — перший половині IV ст. н. е. — К., 1993. — Рис. 11, 1—5; Ильюков Л.С. Позднесарматские курганы левобережья реки Сал // Сарматы и их соседи на Дону. — Ростов н/Д, 2000. — Рис. 11, 5, 6.

⁴ Ельников М.В. Сарматские курганы у города Каменка-Днепровская // Древности степного Причерноморья и Крыма. — Запорожье, 1991. — Вып. 2. — Рис. 1, 16; Попондопуло З.Х. Отчет о раскопках грунтового могильника эпохи раннего железа у с. Скельки Васильевского района Запорожской области в 2000 году // Архив ИА НАНУ, д. 26818. — Рис. 13—15.

⁵ Амброз А.К. Фибулы юга европейской части СССР II в. до н. э. — IV в. н. э. // САИ. — 1966. — Вып. Д1-30. — С. 40—41. — Табл. 8, 1—8.

⁶ Там же. — С. 40. — Табл. 8, 1—5.

⁷ Ханенко Б.Н., Ханенко В.И. Древности Приднепровья. — К., 1901. — Вып. IV. — Табл. IV, 137; Амброз А.К. Фибулы юга... — Табл. 8, 1—2; Амброз А.К. Фибулы из раскопок Танаиса // Античные древности Подонья—Приазовья. — М., 1969. — Табл. IV, 1; Гороховский С.Л., Сон Н.О. Фибулы з Тіри // Археологія. — 1989. — № 3. — Рис. 1, 8.

⁸ Див., напр.: Симоненко А.В., Лобай Б.И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. — К., 1991. — Рис. 14, 2.

⁹ Амброз А.К. Фибулы юга... — С. 40—41. — Табл. 8, 7—8, 10—11.

¹⁰ Симоненко А.В. Сарматы Северного Причерноморья. Хронология, периодизация и этнополитическая история: Дис. ... д-ра ист. наук. — К., 1999. — С. 195—266.

¹¹ Попондопуло З.Х. Отчет... — С. 8.

¹² Костенко В.И. Культ огня и коня в погребениях сарматского времени междуречья Орели и Самары // Курганы степного Поднепровья. — Днепропетровск, 1980. — С. 83—84. — Рис. 2, 1—11.

¹³ Ельников М.В. Указ. соч. — С. 163—167.

¹⁴ Симоненко А.В. Сарматы Таврии. — Киев, 1993. — С. 94—98.

¹⁵ Ханенко Б.Н., Ханенко В.И. Древности Приднепровья. — К., 1900. — Вып. III. — С. 4, 5, 13, 14. — Табл. XLII, 343, 344.

¹⁶ Там же. — С. 5. — Табл. XLI, 337.

¹⁷ Костенко В.И. Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника). — Днепропетровск, 1993. — С. 5—7; Симоненко О.В. Раньосарматський період у Північному Причорномор'ї // Археологія. — 1994. — № 1. — С. 32—48; Симоненко А.В. Соотношение ранне- и среднесарматской культур в Северном Причерноморье // Ранне-сарматская культура. Формирование, развитие, хронология. — Самара, 2000. — Вып. 2. — С. 187—204.

¹⁸ Симоненко А.В. Европейские аланы и аланы-танаиты в Северном Причерноморье // РА. — 2001. — № 4. — С. 90.

Одержано 12.12.2003

В.В. Кропотов

САРМАТСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ НА ПОСЕЛЕНИИ ЛЫСАЯ ГОРА

Скифское поселение IV в. до н. э. Лысая Гора расположено на левом берегу Каховского водохранилища в 1,5 км к северу от пгт Васильевка Запорожской обл. Сарматское захоронение было обнаружено на его западной окраине и ко времени раскопок на поверхности ничем

не выделялось. Погребение было совершено в простой подпрямоугольной могиле, вытянуто головой на северо-восток и сопровождалось гончарным кубком, лепным горшком и бронзовой фибулой. Анализ погребального обряда и инвентаря позволяет отнести захоронение к позднесарматскому периоду и датировать второй половиной II — первой половиной III вв. н. э. Сарматские памятники того времени в Нижнем Поднепровье немногочисленны, и публикуемый комплекс дополняет их список.

V.V. Kropotov

SARMATIAN BURIAL AT THE LYSAYA GORA SETTLEMENT

The Scythian settlement of the IV century BC called Lysaya Gora is situated on the left bank of the Kahovskoe reservoir, 1.5 km to the north of the urban village of Vasilevka in the Zaporizhya Region. The Sarmatian burial was discovered at its western edge and at the time of excavation it was inconspicuous on the surface. The burial oriented northeast was made in a simple almost rectangular grave, which contained a wheel-made beaker, a hand-made pot, and a bronze fibula. The analysis of the burial rite and the inventory makes it possible to associate this burial with the late Sarmatian Period and date it to the second half of the II — first half of III centuries AD. The Sarmatian monuments of this period in the lower reaches of the Dnieper River region are not numerous and publication of this assemblage expands their list.